

CRIMEAN
INSTITUTE
for STRATEGIC
STUDIES

The Center for
Spatial Technologies

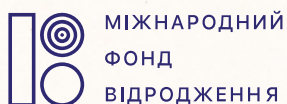
Дослідження наслідків порушень норм
міжнародного гуманітарного права у
сфері захисту культурних цінностей:

**СТАРОДАВНЄ МІСТО
ХЕРСОНЕС ТАВРІЙСЬКИЙ
ТА ЙОГО ХОРА**

Реконструкція наслідків порушень норм міжнародного гуманітарного права у сфері захисту культурних цінностей: Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора.

ГО «Кримський інститут стратегічних досліджень»: О. Кленіна, Д. Яшний, Е. Аблялімова

ГО «Центр Просторових Технологій»: А. Онищенко, М. Рохманійко, М. Головка, О. Закревська

Матеріал підготовлено за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» у межах проєкту «Синергія методологій та результатів аналітичної роботи з дистанційного моніторингу об'єктів культурної спадщини. Пілотне дослідження пам'ятки «Херсонес Таврійський та його хора». Матеріал відображає позицію авторів і не обов'язково збігається з позицією Міжнародного фонду «Відродження».

Міжнародний фонд «Відродження» – один із найбільших українських благодійних фондів, що з 1990-го року допомагає розвивати в Україні відкрите громадянське суспільство на основі демократичних цінностей. За час своєї діяльності Фонд підтримав близько 20 тисяч проєктів на суму понад 200 мільйонів доларів США. Заснований філантропом Джорджем Соросом Фонд є частиною міжнародної мережі Фондацій відкритого суспільства (Open Society Foundations).

Сайт: www.irf.ua

Facebook: [www.fb.com/irf.ukraine](https://www.facebook.com/irf.ukraine)

Фото на обкладинці: «Базиліка 1935 року», фото Андрій Бутко

Графічний дизайн: Яна Демченкова, Аня Лескова

Матеріал підготовлено за спільної ініціативи громадських організацій «Кримський інститут стратегічних досліджень» та «Центр просторових технологій» за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Опубліковано у 2025 році. Ця публікація оприлюднена у відкритому доступі (<https://ciss.org.ua/ua/nashi-vydannia.html>). Ідеї та думки, висловлені в публікації, належать авторам.

Усі супутникові зображення надала громадська організація «Кримський інститут стратегічних досліджень» у рамках імплементації проєкту «Культурна спадщина України під час війни: посилення голосів українських експертів», яка підтримується Програмою сприяння громадській активності «Долучайся!», що фінансується Агентством США з міжнародного фонду розвитку (USAID) та впроваджується Pact в Україні.

Зображення, що використовувалися для цієї брошури та моделей, створених в рамках проєкту, отримані з відкритих джерел. Використання об'єктів інтелектуальної власності здійснене з дотриманням вимог чинного законодавства України у сфері охорони авторського права.

**Нащадкам, які одного дня прийдуть сюди
й побачать збережене чи зруйноване.
Щоб вони знали: історія – це не тільки
минуле, а й майбутнє, яке ми творимо зараз**

✕ ВСТУП

Дослідження підготовлено за спільної ініціативи громадських організацій «Кримський інститут стратегічних досліджень» (далі - КІСД) та «Центр просторових технологій» (далі - ЦПТ) за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» у межах проекту «Синергія методологій та результатів аналітичної роботи з дистанційного моніторингу об'єктів культурної спадщини. Пілотне дослідження пам'ятки «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора».

Це дослідження демонструє можливості дистанційного моніторингу як дієвого інструменту аналізу стану пам'яток, доступу до яких немає з різних причин, зокрема й до об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що перебуває на тимчасово окупованій території м. Севастополь (Україна).

Методологію дистанційного моніторингу стану захищеності об'єктів культурної спадщини, розроблену КІСД (найбільш досвідченою організацією в Україні в такій сфері), моніторингова група організації використовує для збору даних на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України, а саме: в Автономній Республіці Крим та м.Севастополь, окремих районах Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей.

Технології просторового моделювання дають змогу візуалізувати об'єкти, втрачені внаслідок незаконних археологічних робіт, оцінити загальну площу та обсяг розкопок, а також визначити ступінь впливу нового будівництва на історичний ландшафт. Навколо визначених зон/ділянок/об'єктів формується архів медіадоказів, що включає відео- та фотоматеріали з відкритих джерел, репортажі російських державних ЗМІ, наукові публікації, матеріали конференцій, карти й супутникові знімки тощо. На основі зібраних даних та їх точної геолокації створюється цифровий архів, який забезпечує можливість детального аналізу ділянок і об'єктів та розрахунок 3D-моделей на основі зібраних медіаматеріалів. Розроблені ілюстративні матеріали та хронології на підставі супутникових зображень фіксують зміни, що сталися внаслідок проведених робіт.

Методологія та інструментарій КІСД у поєднанні з технологією просторового моделювання, що розроблена ЦПТ, дозволила дослідити порушення міжнародного гуманітарного права у сфері захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту (відповідно до Конвенції із захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 року) та Протоколів до неї (1954 та 1999 років), зокрема незаконних археологічних досліджень, знищення нерухомих культурних цінностей, незаконне привласнення рухомих та нерухомих культурних цінностей на території пам'ятки «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора».

У РАМКАХ ЦІЄЇ СПІВПРАЦІ БУЛО СТВОРЕНО 2 МОДЕЛІ:

- 1 фотограмметрична модель об'єкта “Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора”, що слугує моделлю для розрахунку розгорнутих робіт та демонструє їх масштаби.

<https://chersonese.spatialtech.info/city>

- 2 модель-дослідження наслідків окремого об'єкта — стародавнього колумбарію на території Некрополя, що детально демонструє зміни, яких зазнала ділянка між Херсонеською балкою та оборонними мурами Херсонеса, а також знайомить з конкретними об'єктами: колумбарієм та екседрою, які було демонтовано та зруйновано внаслідок розкопок 2020 - 2023 років.

<https://chersonese.spatialtech.info/temenos/>

1918 р. © Причорномор'я: історія, політика, культура. Випуск XXIII

✦ ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Херсонес Таврійський є цінною історичною та археологічною пам'яткою. Місто, засноване греками приблизно в V ст. до н.е., проіснувало близько двох тисяч років. Зараз Херсонес — один із найбільших античних центрів у Північному Причорномор'ї і одночасно є наріжним каменем у кримській історії.

З одного боку, він є свідком проникнення до Криму цивілізації й перетворення нею місцевого варварського середовища на справжнє античне суспільство. Це історія про справжніх еллінів, могутність імператорів і легіонів Риму та інтриги Візантії.

З іншого боку, Херсонес — це кейс великого творчого потенціалу автохтонів, свідчення їхньої спроможності запозичувати в інших народів найкраще, не втрачаючи при цьому свій колорит. Історія Херсонеса — це історія половців з їхньою степовою культурою в самому її серці — ремісничих кварталах; це історія праболгарів, що глибоко проникли у візантійське чиновництво й знать, про черкеських господарів Мангу́па, що прагнули вдихнути життя в майже мертве місто.

Ця чудова й водночас складна історія стародавнього міста втрачена в класичному розумінні: час позбавив нас його хронік.

Тому саме археологічні дослідження Херсонеса виступають єдиним повноцінним джерелом для вивчення його історичного минулого.

За період свого існування Херсонес зазнав, як мінімум, одного масштабного занепаду: приблизно в XI ст., коли його територія катастрофічно скоротилася настільки, що перед головним храмом усієї Херсонеської митрополії розташувалася велика гончарна майстерня (зазвичай такі ремісничі центри були на околицях). Воно втратило міський вигляд десь у I-й половині XIV ст. Однак, у XV ст. на його території розташовувався замок господарів Феодоро, який символізував у середньовічному суспільстві Південно-Західного Криму нерозривний історичний зв'язок і політичну спадкоємність між Мангу́пом і Херсонесом. Переживши останній підйом і розквіт в XII–XIII ст., стародавнє місто цілковито занепало під кінець XIV ст.

Незважаючи на цілковите знищення всіх поселень, на місці стародавнього міста не пізніше 3-ї чверті XV ст. все ж залишилися дивовижні руїни і пристань (ці руїни Херсонеса увійшли в історію як Ієризона), вони проіснували аж до кінця XVIII ст., до часу заснування Ак'яра, тобто Севастополя.

“

Саме з цього моменту починається остаточний процес руйнування Херсонеса, який був нерозривно пов'язаний з початком колоніального освоєння захопленої в 1783 році території колишнього Кримського ханства.

Стратегічне прагнення Російської імперії до інтеграції спадщини Херсонеса у власний історичний наратив мало на меті легітимізацію своєї присутності в Криму через штучне ототожнення з античною та візантійською традицією.

”

На сьогодні стародавнє місто Херсонес Таврійський — це обнесений оборонним муром-стіною понад 42 га мису з єдиним комплексом приміської інфраструктури на березі сучасної Карантинної бухти в Ак'ярі (Севастополі).

Однією із найважливіших та феноменальних пам'яток є Некрополь. Це унікальний, наймасштабніший поховальний комплекс, на території якого здійснювали відповідні обряди впродовж близько двох тисяч років. Дослідження цього Некрополя дає можливість прослідкувати процес трансформації поховальних обрядів та традицій, які стали відображенням світогляду та релігійного життя містян, економічної ситуації, етнічного складу та багатьох інших факторів історії міста впродовж усього його існування¹. Враховуючи наявні на сьогодні відомості, Некрополь Херсонеса оточує місто з усіх боків, формуючи його історичний ландшафт.

Слід звернути увагу, що значна частина приміської території та ближньої сільськогосподарської округи (хори), які становлять винятковий науковий інтерес, розташовані поза територіями пам'яток національного і місцевого значення, за межами їхніх охоронних зон, поза межами об'єкта ЮНЕСКО та його буферних зон і, на жаль, перекриті суцільною міською забудовою Гагарінського району міста Ак'яра (Севастополя).

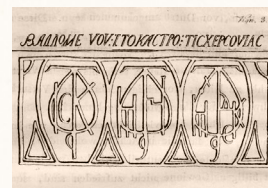
початок XI ст.

Занепад

Друга половина XIII ст.

Пізнньовізантійський
розквіт

Середина XV ст.

Замок автократорів
Феодоро

1475 р.

Остаточне знищення
міста

✧ МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА “ХЕРСОНЕС ТАВРІЙСЬКИЙ” (УКРАЇНА) (1993- 2013)

З 1993 року території Херсонеса та його об'єкти були в центрі уваги міжнародних науково-дослідницьких проєктів. У результаті такої співпраці Національний заповідник «Херсонес Таврійський» (Україна) перетворився на головний дослідницький центр стародавнього міста та створив власну наукову археологічну школу.

1

1993

Україна — США

Вивчення синагоги в північному районі Херсонеса

2

1994-2013

Україна — США

Дослідження та консервація на території хори Херсонеса

3

1999-2010

Україна — Республіка Польща

Наукове співробітництво та проведення на базі заповідника щорічних міжнародних конференцій з релігієзнавства

4

1997-2001

Україна — Республіка Польща

Ранньовізантійська церковна архітектура Херсонеса Таврійського

5

2001-2013

Україна — Республіка Польща

Дослідження та консервація трьох міських кварталів, візантійських храмів та базиліки, водозбірної цистерни-в'язниці у центрі городища

6

2001-2008

Україна — США — Італійська Республіка

Дослідження та консервація житлового кварталу в південній частині Херсонеса

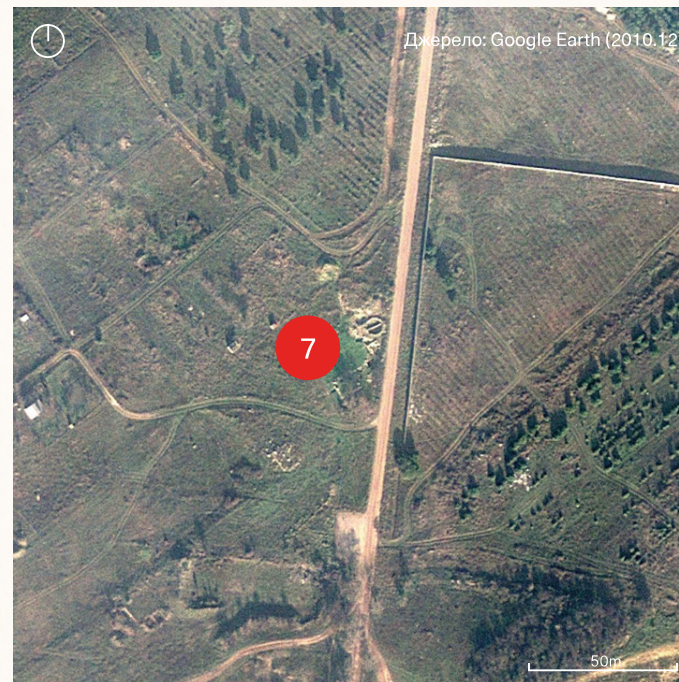
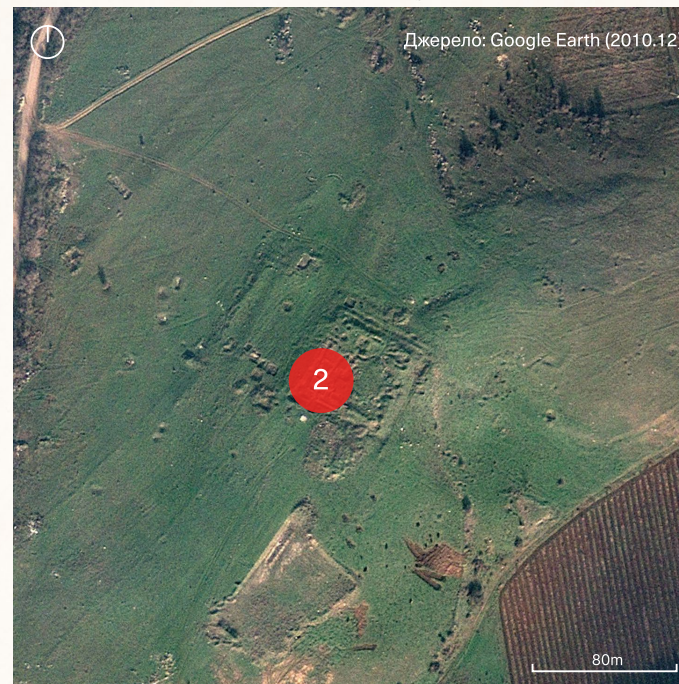
7

2010-2013

Україна — Республіка Польща

Дослідження земельних ділянок № 341-343 хори Херсонеса Таврійського, дослідження садиби Близнюків, ділянка № 343

✦ ЗАГРОЗИ ЗБЕРЕЖЕННЮ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ (2014 - 2025)

У лютому 2014 року, свідомо порушуючи принципи та норми міжнародного права, Російська Федерація розпочала збройну агресію проти України. У результаті були окуповані українські території: Автономна Республіка Крим, місто Севастополь, окремі райони Донецької та Луганської областей. Під загрозою знищення опинилися пам'ятки культурної спадщини.

Хронологія дій РФ та її проксі щодо об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО «Стародавнє місто Херсонес та його хора»

До 2014

Національний заповідник «Херсонес Таврійський»

2014

Окупаційна влада м. Севастополь

незаконне привласнення майнового комплексу Національного заповідника «Херсонес Таврійський» та передача окупаційній установі т. зв. Государственное бюджетное учреждение культуры города Севастополя Национальный заповедник «Херсонес Таврический»

Сергій Мєняйло
т.зв. «губернатор Севастополя»

2015

Уряд РФ

відчуження майнового комплексу до російської федеральної власності, створення т. зв. ГБУК Национальный заповедник «Херсонес Таврический»

Дмитро Медведєв
Голова Уряду Російської Федерації

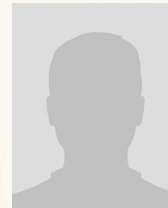
Тимур Іванов
Заступник міністра
оборони РФ

Сергій Шойгу
Міністр оборони РФ

Міністерство культури Російської Федерації

приєднання південної частини буферної зони об'єкта площею 13 га для будівництва комплексу, що складається з музейної інфраструктури (адміністрація, античний, середньовічний і християнський зали), корпусів дитячого табору «Артек», загальноосвітньої й художньої шкіл, готельного комплексу

Микола Савін
Генеральний директор
«Військово-будівельного
комплексу»

Іван Єсін
Голова фонду
«Моя історія»

2016

Міністерство культури Російської
Федерації

внесення до «Единого государственного
реестра объектов культурного наследия
(памятников истории и культуры)
народов Российской Федерации»(1)

2020

2020-2024

Фонд підтримки гуманітарних наук «Моя історія»,
Патріарша рада РПЦ, Інститут історії матеріальної
культури РАН, Військово-будівельний комплекс
Міноборони Росії

Незаконні розкопки “під знесення” об'єктів на
території Некрополя. Будівництво комплексу
«Новий Херсонес»

Володимир Медінський
Міністр культури РФ

Вахонсєв Віктор
Старший науковий співробітник
групи підводної археології
Інституту історії матеріальної
культури РАН

Сергій Соловйов
Науковий співробітник відділу
охорони археології ІІМК РАН

Сергій Обривалін
Перший заступник
міністра культури
Російської Федерації

Привласнення

До 2014 року балансоутримувачем території об’єкта Світової спадщини «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора» був Національний заповідник «Херсонес Таврійський». 2014 року окупаційна влада м. Севастополь незаконно привласнила майновий комплекс Національного заповідника «Херсонес Таврійський», пізніше його було передано окупаційній установі т. зв. Государственное бюджетное учреждение культуры города Севастополя Национальный заповедник «Херсонес Таврический». У 2015 році майновий комплекс було відчужено до російської федеральної власності – т. зв. ФГБУК Государственный историко-археологический музей-заповедник «Херсонес Таврический». У 2016 році комплексну пам’ятку «Стародавнє місто Херсонес Таврійський» Міністерство культури Російської Федерації внесло до «Единого государственного реестра объектов культурного наследия (памятников истории и культуры) народов Российской Федерации» під назвою «Древний город Херсонес Таврический» (уч. № 921520336350006) <https://opendata.mkrf.ru/opendata/7705851331-egrkn/57/356870>.

Сведения из Единого государственного реестра объектов культурного наследия (памятников истории и культуры) народов Российской Федерации				
Объект	Номер в реестре	Регион	Полный адрес	Категория историко-культурного значения
Вещи XV – XVI	921620336350216	г. Севастополь	г. Севастополь, ул. Древняя	Федерально значимая
Вещи XIX и XX	921620336350106	г. Севастополь	г. Севастополь, ул. Древняя	Федерально значимая
Береговые батареи № 12 и № 13	921721298360005	г. Севастополь	г. Севастополь, территория государственного национального заповедника «Херсонес Таврический»	Регионально значимая
Древний город Херсонес Таврический	921520336350006	г. Севастополь	г. Севастополь	Федерально значимая
Древний город Херсонес Таврический и крепости Чамбало и Каланига	921831316180006	г. Севастополь	г. Севастополь	Федерально значимая
Минная станция	921711307550005	г. Севастополь	г. Севастополь, территория государственного национального заповедника «Херсонес Таврический»	Регионально значимая

Скриншот з сайту Єдиного реєстру нерухомих пам'яток РФ

Незаконні археологічні розкопки

Починаючи з 2015 року, окупаційна російська влада почала використовувати Херсонес для формування власного міфу про зв’язок Росії із Великою Романією (більш відомою як Візантія). Нехтуючи історією доби Давньої Греції, Давнього Риму, вони перетворили територію заповідника на розважальний об’єкт із театром. За цей період під гаслом «модернізації» були реалізовані проекти капітального благоустрою як самого городища (2018 р. Некрополь у вежі І і перибол у вежі Зенона; 2019 р. Цитадель), так і на найближчій прилеглий території (2016 р. — західна ділянка Некрополя; 2017 р. — ділянка Некрополя біля бухти Пісочна; 2019 р. — кладовище Всіх Святих або ділянка Некрополя на Дівочій горі; 2020–2021 рр. — ділянка Некрополя в Херсонеській балці).

Найбільші втрати археологічній спадщині Херсонеса завдали незаконні «розкопки» «під знесення» його Некрополя у 2020–2024 рр.

коли перед російськими археологами постало завдання — очистити ділянку для будівництва розважального комплексу, який отримав назву «Новий Херсонес». Основною метою таких дій є зміцнення наративу про «колицку православ’я» та просування історичної концепції, яка «виправдовує» претензії Росії на Крим, зокрема через конструювання міфу про «нічийність» півострова, що, зі свого боку, слугує ідеологічним обґрунтуванням на «право панівної ролі Росії» в регіоні.

Археологічні роботи Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук (далі — ІІМК РАН), що проводили з 2022 року на території Некрополя стародавнього міста Херсонес Таврійський, внаслідок протиправного пошуку пам’яток античного часу призвели до фактичного ігнорування та втрати середньовічних шарів XIII - XIV, XV ст.

За період 2021 – 2024 рр., за даними окупаційної адміністрації, знищено 85 тисяч квадратних метрів культурного шару, вилучено близько 4 мільйонів предметів та понад 1500 археологічних комплексів². Колекція знахідок, які становлять музейну цінність, досягла 360 тисяч предметів, які досі в межах окупаційної системи обліку («Государственный каталог Музейного фонда Российской Федерации») не надійшли до фондів т. зв. ФГБУК Государственный историко-археологический музей-заповедник «Херсонес Таврический» (створений російською владою під час привласнення майнового комплексу і колекцій Національного заповідника «Херсонес Таврійський»).

Незаконні розкопки Некрополя Херсонеса Таврійського, 2020 рік

Особливо цінні поховальні комплекси: римський колумбарій, гробниці Арістона та Анніони, екседра і поховальні об'єкти елліністичного часу, серед яких монументальні конструкції навколо окремих саркофагів — були вилучені з історичного ландшафту.

Зруйновані під час незаконних археологічних розкопок “під знесення” херсонеські квартали в портовому районі в історіографії вважаються останніми осередками життя міста. Але їх верхні, найбільш пізні шари в період XIX-XX ст. сильно пошкодили (практично знищили) російські військові.

Тому, незважаючи на наявність лапідарних знахідок із гербами володарів Феодоро (які, зрештою, були загублені музейниками), культурних шарів XV ст. в Херсонесі так знайдено й не було. І питання наявності Феодоритської фортеці в Херсонесі залишилося відкритим, так само як і питання належності феодоритів до цього стародавнього міста. Це створює прогалину в наших знаннях про історію Південно-Західного Криму, яка заважає простежити континуїтет між Херсонесом і Кримським ханством, сюзереном мангупських володарів, про що дедалі більше свідчить вивчення їхньої матеріальної культури.

Південні передмістя Херсонеса максимально близько розташовані до портового кварталу і є його продовженням, тому до 2020 р. залишалася надія, що за допомогою використання сучасних методів ретельних розкопок під військовими казармами можна буде відкрити Феодоритський Херсонес. Але зараз уже очевидно, що значна частина цих шарів була знищена російськими бульдозерами й екскаваторами. Окупаційні реалії такі, що «органи» охорони культурної спадщини більше мотивовані на звільнення території від пам'ятки як такої, ніж на її збереження й музеєфікацію. Це органічно вкладається в політику стирання стародавньої історії Криму і її заміщення російськими колоніальними наративами.

Можна також констатувати, що новостворений окупаційною владою заповідник втратив свою наукову археологічну школу, що була сформована протягом десятиліть.

Російські археологи з ІІМКА та Державного Ермітажу, що сприяли цьому, в певний момент намагалися замінити собою херсонеських спеціалістів, але згодом втратили до горища цікавість.

Проекти з господарського освоєння території Херсонеса Таврійського

До таких проєктів можна віднести проєкт «Опера в Херсонесі». У його межах на території Цитаделі та Портового кварталу щоліта облаштовують сцену, відкритий зал для глядачів, встановлюють театральне освітлювальне та звукове обладнання. Подібні конструкції мають гігантські розміри не тільки порівняно з античними та середньовічними руїнами міських садиб і оборонних мурів, але й порівняно із монументальним Володимирським собором (1892 року будівництва), який на їхньому тлі сприймається як маленька іграшка.

Президент Росії Володимир Путін і голова патріаршої ради з культури РФ Тихон Шевкунов (праворуч) під час відкриття школи мистецтв у Херсонесі, 18 березня 2023 року

Так звані проєкти “рятівної реставрації”

У 2018 р. у стислий термін було «відреставровано» західну оборонну стіну в Цитаделі. Однак надмірна поспішність робіт та їхня локальність викликає обґрунтовані сумніви щодо відповідності таких реставраційних заходів до наукових стандартів та їхньої здатності усунути загрозу збереження археологічних об'єктів під час фестивалю.

“

Отже, незважаючи на те, що такі заходи окупаційної влади були спрямовані на формування враження про збереження та популяризацію пам'ятки, вони призвели до зміни історичного ландшафту, зміни масштабу сприйняття археологічного комплексу Херсонеса.

”

Незаконне переміщення культурних цінностей

У лютому 2023 року Національний заповідник «Кам'яна Могила», розташований на окупованій Росією частині Запорізької області, було незаконно приєднано як філію до т. зв. ФГБУК Государственный историко-археологический музей-заповедник «Херсонес Таврический». Окупаційна влада перемістила понад 100 експонатів до Херсонеса Таврійського, а вже в травні там відкрилася виставка зі 120 артефактами, серед яких були петрогліфи, предмети побуту, кераміка та знаряддя кам'яної доби. У вересні було представлено другу експозицію під назвою «Дім риби на священній горі Кам'яна Могила». Дії окупаційної адміністрації свідчать про систематичне переміщення та використання культурних цінностей із захоплених територій, що суперечить нормам міжнародного гуманітарного права, зокрема положенням Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та її Протоколів. Такі дії можуть бути кваліфіковані як незаконне переміщення культурних цінностей та сприймання їх як порушення права населення окупованої території на збереження та доступ до власної культурної спадщини.

✕ ВТРУЧАННЯ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УПРАВЛІННЯ АРХЕОЛОГІЧНИМ ОБ'ЄКТОМ: ЗАГРОЗИ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ

Спостерігається активне втручання Російської православної церкви (далі - РПЦ) в діяльність заповідника з метою захопити його територію. Першу спробу було здійснено у 2015 році, коли призначений окупаційною владою "губернатор Севастополя" Сергій Меньяло призначив на посаду директора окупаційної адміністрації протоієрея Сергія (Халюту). Це одразу створило загрозу для збереження автентичності пам'ятки, адже церковне управління пріоритетно орієнтується на культову експлуатацію території, а не на її комплексну наукову охорону.

Друга спроба була здійснена 15 лютого 2024 р. Митрополит Кримський Російської православної церкви Тихон (Шевкунов) під час богослужіння на території об'єкта культурної спадщини «Базиліка 1935 р. — Синагоги» проголосив створення монастиря в межах території 1923 р.³ Уже 12 березня 2024 р. це рішення затвердив Синод РПЦ, а митрополита Тихона було призначено настоятелем цього монастиря⁴.

Це рішення не тільки суперечить міжнародним нормам охорони культурної спадщини, але й створює значні ризики для збереження пам'ятки, її автентичності та археологічного середовища. До того ж воно є частиною значно ширшої політики: знищення історичних та культурних зв'язків окупованої території з її законним власником – Україною.

Загрози обмеження наукової діяльності та ймовірна втрата культурних шарів та археологічних об'єктів унаслідок передачі території Херсонеса монастирю.

Передача території городища Херсонеса монастирю матиме суттєві негативні наслідки для наукового дослідження та збереження пам'ятки.

Відповідно до слів митрополита Сімферопольського і Кримського РПЦ Тихона (Шевкунова) 15 лютого 2024 року, територія, передана монастирю, буде відокремлена від решти Херсонеса за допомогою огорожі⁵. Вже в листопаді 2024 року окупаційне керівництво Херсонеського заповідника ініціювало експертизу проєкту її будівництва. ЗМІ міста Севастополя також звертають увагу на очевидність запровадження суттєвих обмежень в межах території монастиря⁶. Насамперед це стосуватиметься проведення наукових розкопок, які, очевидно, будуть здійснюватися в скороченому форматі, оскільки головною метою стане легалізація звільнення необхідної монастирю території, що призведе до цілковитого знищення культурних шарів та археологічних об'єктів. Ще одним важливим негативним наслідком стане обмеження доступу до частини городища, що перейде у власність монастиря. Деякі ділянки Херсонеса можуть стати повністю закритими для відвідувачів, вхід туди буде відкритий тільки членам монастирської громади. На це прямо вказав митрополит у своїй публічній заяві⁷. Такі зміни значно ускладнять вивчення, охорону та збереження археологічної спадщини Херсонеса.

Загрози об'єкту Світової спадщини ЮНЕСКО «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора»

ПЕРЕДАЧА ХЕРСОНЕСА У ВЛАСНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Наукова доступність

- Заборона розкопок
- Археологічна легалізація знищення
- Обмеження доступу
- Заборона доступу

Будівельна активність

- Нелегальні будівельні роботи на пам'ятках
- Знищення античних пам'яток
- Господарське освоєння території

Паломництво замість науково-просвітницької діяльності

- Зміна історичних наративів
- Пропаганда

Представники РПЦ на пам'ятці "Базиліка 1935 року" у Херсонесі 15.02.2024 року

Загрози від господарської та будівельної діяльності монастиря.

Аналіз спостережень за діяльністю Російської православної церкви в Криму за останні 10 років демонструє високу ймовірність активної будівельної діяльності монастиря як шляхом зведення нових капітальних споруд у межах археологічних кварталів пам'ятки, так і реконструкції наявних об'єктів, зокрема тих, що мають релігійне значення, а саме: церкви, каплиці, базиліки та середньовічні монастирі. До незворотних втрат пам'ятки призведе й прокладання інженерних комунікацій на території городища⁸. Наслідком таких процесів буде не тільки знищення археологічної спадщини, а й ліквідація автентичності історичних об'єктів.

Слід звернути увагу, що античні споруди та пам'ятки, що належать до інших релігійних традицій, можуть опинитися під загрозою руйнування, оскільки їхнє збереження не відповідатиме новій концепції розвитку території. Такий підхід може спричинити викривлення історичного контексту Херсонеса та знищення його багатозарового культурного ландшафту.

Таким чином, будівельна та господарська активність монастиря несе потенційні ризики для збереження історичної, культурної, наукової складової спадщини Херсонеса.

Ступінь загроз, описаних вище, підтверджується зафіксованими на листопад 2024 року пошкодженнями окремих внутрішньоконструктивних об'єктів, що також спричинено діяльністю монастиря.

Зокрема, зазнали руйнувань:

 оборонні стіни разом із Південною брамою та протейхизмою	 квартал 7 із візантійськими термами та водозбірною цистерною-в'язницею IX–XI ст.
 Некрополь Херсонеса Таврійського (частина в межах території, включеної до лота об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО)	 ранньохристиянські базиліки № 28 VI–VII ст. та № 29 біля Володимирського собору
 Агора та квартал 45 із ранньохристиянською базилікою № 17	 квартал 72

Античне місто Херсонес Таврійський. Схема кварталів та межі монастиря.

Квартали Херсонеса Таврійського, де триває функціонування музею

Квартали Херсонеса Таврійського, яким загрожує функціонування монастиря

Територія Стародавнього міста Херсонес, на яку претендує монастир

Оборонні мури

Межі частини об'єкта ЮНЕСКО «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора» Частина №001 «Стародавнє місто Херсонес Таврійський»

✳ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСТАНЦІЙНОГО МОНІТОРИНГУ ОБ'ЄКТА СВІТОВОЇ СПАДЩИНИ ХЕРСОНЕС ТАВРІЙСЬКИЙ

КІСД, що здійснює моніторинг стану захищеності об'єктів культурної спадщини на території тимчасово окупованого Криму за допомогою інструментів дистанційного моніторингу, зафіксував більше 85 незаконних археологічних досліджень, що проводили російські археологи на території сільськогосподарської частини Херсонеса та на території самого городища. 34 з них були здійснені безпосередньо на території чи в буферній зоні складових об'єкта Світової спадщини «Стародавнє Місто Херсонес Таврійський та його хора».

У цій брошурі автори зосередилися на реконструкції порушень проти культурних цінностей на 3 локаціях:

Загальна кількість порушень

85 незаконних археологічних досліджень

— з них —

34 на території об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО

Локації порушень

Локація 1.

Некрополь Херсонеса, частково входить до території об'єкта ЮНЕСКО та частково розташований в його буферній зоні.

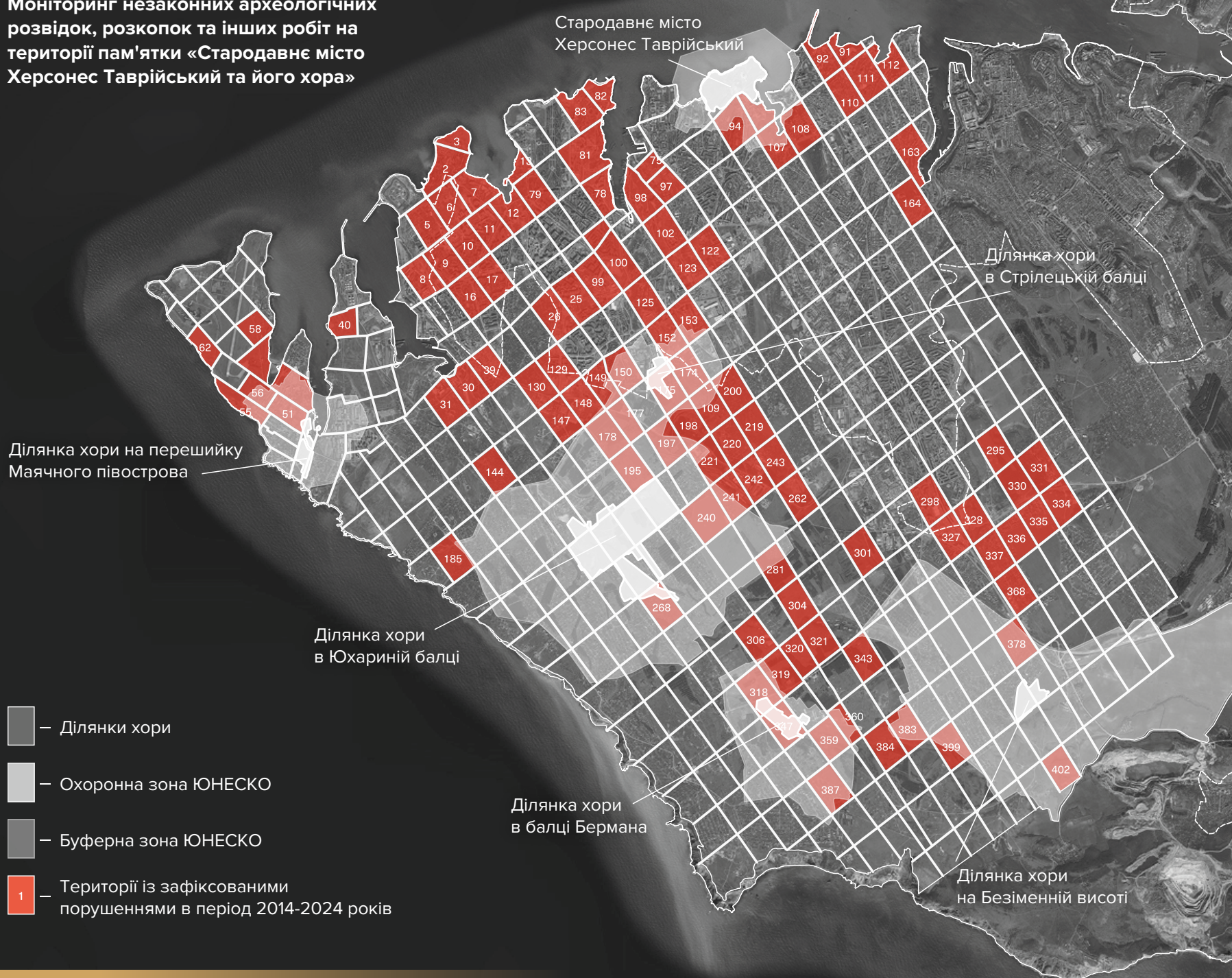
Локація 2.

Південна брама, вулиця та квартали 71 і 72 поза нею, 45 квартал з Агорою і базилікою № 17, розташована повністю на території об'єкта ЮНЕСКО.

Локація 3.

Кwartали 7, 11, 11а в центральній частині міста, розташована повністю на території об'єкта ЮНЕСКО.

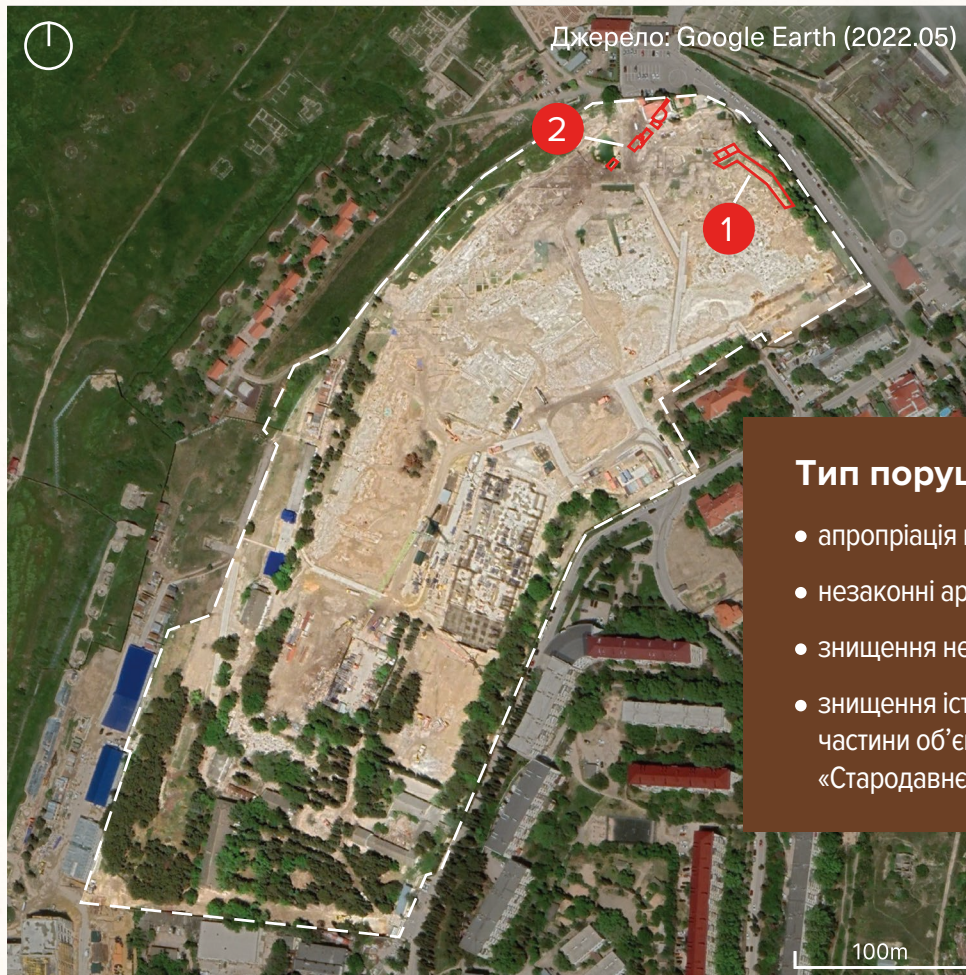
Моніторинг незаконних археологічних розвідок, розкопок та інших робіт на території пам'ятки «Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора»

✧ ЛОКАЦІЯ 1. НЕКРОПОЛЬ ХЕРСОНЕСА

Об'єкт 1. Стародавня дорога.

Об'єкт 2. Поховальний комплекс на римській ділянці Некрополя.

Детальну модель
дивитись тут

Тип порушення:

- апропріація нерухомих і рухомих культурних цінностей,
- незаконні археологічні розкопки,
- знищення нерухомих культурних цінностей,
- знищення історичного ландшафту Центральної (першої) частини об'єкта Світової спадщини «Стародавнє місто Херсонес Таврійський і його хора».

ОБ'ЄКТ 1. СТАРОДАВНЯ ДОРОГА

Стародавня дорога віднайдена завдовжки 81,4 м при середній ширині 3,7 м (коливання від 3,5 (12 римських футів) до 4,15 м (14 римських футів)) і складалася з двох частин, розділених поворотом практично під 90° проти годинникової стрілки:

- Перша частина була розташована на дні Херсонеської балки і мала реконструйовану довжину 16 м.
- Друга частина дороги була зафіксована на південно-східному схилі Херсонеської балки і мала довжину 65,4 м.

Технологічно дорога була типовою для двох ділянок (з урахуванням невеликих відмінностей у зв'язку з різними будівельними періодами): являла собою траншею в культурному шарі заглибшки не менше ніж 1,5 м, борти траншеї було обкладено великим, злегка залицьованим камінням, простір між обкладкою бортів траншеї забивали середнім і великим ламаним камінням із використанням архітектурних деталей. Закладався цей дорожний насип на вапняно-глиняному сполучному будівельному розчині. Частина дороги на південно-східному схилі Херсонеської балки збереглася краще — практично повністю. Не було тільки плит перекриття проїжджої частини. На цій ділянці простежено дренажний водовідвідний канал. Датується в межах IV ст. до н. е. - XI ст. н. е.

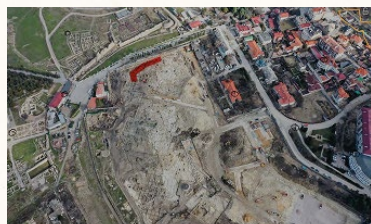
Прямі аналогії до стародавньої дороги на Некрополі Херсонеса можна знайти на західному Некрополі античного міста Ассос⁹ (Турецька Республіка) і на Некрополі Афін. Подібні з погляду технології будівництва стародавні дороги відомі в Криму над с. Скеля в Байдарській долині та на масиві Фіолент між мисами Безіменний і Лермонтова.

До найбільш раннього будівельного горизонту належать добре оброблені рустовані блоки обкладки дорожнього полотна біля похоронної споруди із саркофагом (об'єкт «героон») кінця IV ст. до н. е. Очевидно, що це найстаріша частина стародавньої дороги. Тут вона була прокладена по тальвегу (лінії найнижчих точок дна балки) Херсонеської балки, а перед самими оборонними мурами, ймовірно, повертала на північний захід, піднімаючись схилом до Елліністичної брами Херсонеса, датованої IV ст. до н. е.

Наприкінці I – на початку II ст. відбувається зміна траси дороги. Відтоді для доступу до Некрополя необхідно було перетнути новозведений перибол (простір між внутрішньою і зовнішньою оборонними стінами) із протейхизмою (зовнішня оборонна стіна) та вийти через ворота в протейхизмі, розташовані в районі вежі Зенона. У цей період над елліністичним поховальним комплексом із саркофагом формуються нові дорожні покриття.

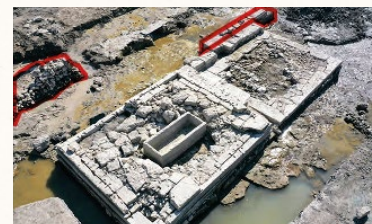
Траншеї зроблені важкою будівельною технікою в культурних шарах Середньовіччя і Нового часу на Некрополі Херсонеса

Стародавня дорога (позначено червоним) на Некрополі Херсонеса

Стародавня дорога. Незаконні археологічні розкопки. Перша половина квітня 2022 р.

Похоральна споруда із саркофагом елліністичного часу і стародавня дорога біля неї. Червоним позначено обкладку дороги елліністичного часу і залишки полотна дороги римського часу

Незважаючи на опубліковані схожі археологічні пам'ятки, що визначені як дороги (розташовані дуже близько, за 100 м від території Цитаделі, розкопки В. В. Борисової, та перед Західною брамою міста, розкопки А. В. Магди), автори цих незаконних археологічних досліджень з якихось причин не інтерпретували згаданий об'єкт як історичну дорогу.

Її очевидне продовження в тальвезі балки ніяк не зафіксовано. Об'єкт атрибутований як «оборонна стіна». Для нього запропоновано три варіанти датування: V-VI ст., кінець X ст., початок XI ст.

Пояснення наявності складної хронології об'єкта, кількох будівельних горизонтів необхідно вбачати в складних геологічних (слабкі підстилаючі ґрунти у вигляді глини, мулу та обводнених сміттєвих засипів), гідрологічних (високий рівень ґрунтових вод) і сейсмічних (над сейсмічним розривом Херсонеської балки) умовах розташування пам'ятки. Усі разом природні чинники призводили до підвищеного зносу дороги, до її постійних ремонтів. Очевидно, цю складну стратиграфічну ситуацію не врахували й не зафіксували автори протиправних розкопок.

Стародавня дорога виявилася повністю демонтованою під час незаконних розкопок. На її місці було зведено триповерхову монументальну бетонну будівлю «Музей Античності та Візантії».

2021.10

2022.05

2022.06

ОБ'ЄКТ 2. ПОХОВАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС НА РИМСЬКІЙ ДІЛЯНЦІ НЕКРОПОЛЯ

Пам'ятка розміщувалася на північно-західному схилі Херсонеської балки. Була збудована на фундаментах елліністичної споруди, витягнутої вздовж схилу. За даними незаконних розкопок, датується рубежем I/II - V ст.

Поховальний комплекс на римській ділянці Некрополя був об'єднаний хронологічно, планіграфічно і топографічно — вздовж його лицьового північно-західного фасаду проходила дорога, зберігаючи свій маршрут ще з елліністичного часу. Загальний напрямок дороги визначався від Елліністичної брами і далі вздовж по схилу. Після перенесення воріт і будівництва протейхизми ця дорога не була занедбана, а ділянка Некрополя через неї стала привілейованою.

Першим об'єктом, розташованим уздовж дороги, була поховальна споруда з екседрою. Вона являла собою сімейну усипальницю з плитовими могилами, в яких виявлено як свинцеві урни з прахом, так і могили з кістками у витягнутому положенні. На двох свинцевих урнах були виявлені імена Діоскур і Нартіон. Над могилами в екседрі було встановлено кам'яні лави для поминальної тризни.

Колумбарій, плитові гробниці зі стелами Арістона і Анніон.
Незаконні розкопки.

Наступним об'єктом був майданчик зі сходами, вимощений кам'яними плитами. Він оформляв перехрестя — з нього починався «провулок», що відходив від поздовжньої дороги на схилі та спускався вниз у балку на стародавню дорогу, яка описана вище.

Екседра. Підлога і кам'яні лави демонтовано
під час незаконних розкопок.

Безпосередньо далі розташовувався великий поховальний комплекс. Його центральним об'єктом був добре збережений монументальний колумбарій, із здебільшого непограбованими похованнями. Далі вулиця йшла Некрополем, обмежуючись невеликою кам'яною огорожею.

Крайнім об'єктом у комплексі є плиткова гробниця зі стилобатом (об'єкт № 6), що датується кінцем I - початком II ст. Усередині гробниці зафіксовано п'ять рівнів поховань: урни з прахом від кремацій та кістків від інгумацій. Поховальний комплекс на римській ділянці Некрополя функціонував до пізньоримського часу. Наприкінці свого існування екседра і колумбарій виявилися пошкодженими: назовні вивалилися їхні фасади, звернені до дна балки. Після цього весь комплекс перекривається нівелювальним насипом. Під час нівелювання надгробну стелу Арістона не демонтували й не засипали, хоча зі стелою Аннон саме так і зробили.

Ця пам'ятка стояла над денною поверхнею ще деякий час. Згодом під дією гравітаційного чинника, загального руху ґрунту (ймовірно у IV - V ст.) стела Арістона почала ламатися, зміщуватися і, зрештою, остаточно зруйнувалася.

Поховальний комплекс на римській ділянці Некрополя був протизаконно розкопаний у 2022-2023 рр., частково демонтований і перенесений на нове місце для музейного експонування.

Можна констатувати наявність серйозної методологічної помилки в організації археологічних досліджень і музеєфікації об'єкта. Вона полягає в ухваленні рішень щодо перенесення, реставрації та демонтажу окремих частин поховального комплексу на римській ділянці Некрополя без попереднього повного розкриття об'єкта. Це унеможливило надати належну фахову оцінку його наукової та культурної значущості, з'ясувати рівень збереженості та встановити унікальну цінність об'єкта. Через некомпетентність представників окупаційної влади та організаторів протизаконних розкопок зараз неможливо визначити обґрунтовані цілі і завдання для його музеєфікації.

Колумбарій було перенесено у 2022 р., екседру відкрито й перенесено у 2023 р. Плитова гробниця зі стилобатом (об'єкт № 6) пошкоджена під час незаконних розкопок у 2022 р. Причини допущення цієї методологічної помилки слід розглядати крізь призму цілепокладання самих незаконних розкопок. Їхня мета полягала не в збереженні об'єктів культурної спадщини, а в швидкому звільненні будівельного майданчика відповідно до інженерно-будівельних потреб. Зрештою, навіть будучи музеєфікованими та збереженими на новому місці, окремі об'єкти поховального комплексу на римській ділянці Некрополя втратили свою автентичність, структурну цілісність і зв'язок з історичним ландшафтом Некрополя Херсонеса Таврійського та стародавнього городища загалом.

Також у 2024 р. було сильно пошкоджено протейхизму та Південну браму разом з античною забудовою біля тогочасного театру. Вони були частково демонтовані під час прокладання комунікацій для газифікації, водопостачання та опалення об'єктів монастиря на території Херсонеського городища.

Античне городище втратило свою панораму після спорудження триповерхової монументальної бетонної будівлі «Музею Античності та Візантії».

Унаслідок протиправних робіт на території Некрополя Херсонеса Таврійського, буферної зони об'єкта ЮНЕСКО з 2021 до 2024 рр. було повністю знищено історичний ландшафт. Ландшафтоутворювальні об'єкти на території Херсонеса, які були взаємопов'язані з Некрополем і також формували його історичну топографію, або були частково демонтовані та втратили свою первісну цілісність, або втратили свій панорамний вигляд на тлі нових монументальних будівель. Таким чином історичний ландшафт об'єкта «Стародавнє місто Херсонес та його хора» в районі Херсонеської балки повністю втрачено.

1. Східна стіна
2. Екседра
3. Майданчик
4. Мавзолей з майданчиком
5. Плитова гробниця зі стелами Арістона й Анніон
6. Колумбарій
7. Плитова гробниця зі стилобатом.

2023.06

✦ ЛОКАЦІЯ 2. ПІВДЕННА БРАМА, ВУЛИЦЯ І КВАРТАЛИ 71 І 72 ПОЗА НЕЮ, 45 КВАРТАЛ З АГОРОЮ І БАЗИЛІКОЮ №17

Об'єкт 1. Оборонні стіни з Південною брамою і Східні оборонні споруди біля Карантинної бухти.

Об'єкт 2. Агора і квартал 45 з ранньохристиянською базилікою № 17.

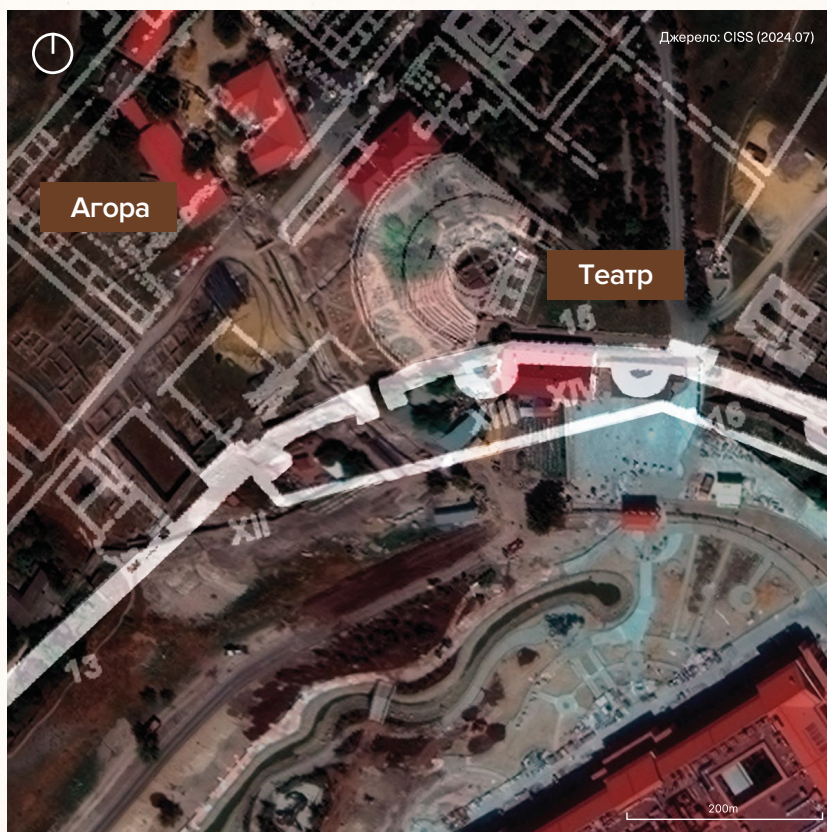
Детальну модель
дивитись тут

Тип порушення:

- апропріація нерухомих і рухомих об'єктів культурної спадщини,
- незаконні археологічні розкопки,
- знищення нерухомих об'єктів культурної спадщини.

ОБ'ЄКТ 1. ОБОРОННІ СТІНИ З ПІВДЕННОЮ БРАМОЮ І СХІДНІ ОБОРОННІ СПОРУДИ БІЛЯ КАРАНТИННОЇ БУХТИ

2024.07

Південно-східні оборонні стіни були споруджені в елліністичний час у кінці IV ст. до н. е. З цього періоду збереглися лише нижні ряди кладки, збудовані з могутніх рустованих блоків без сполучного розчину, та південно-східна міська брама. У IX-X ст. відбулося підвищення рівня міста, античні стіни опинилися під землею і використані як фундамент в оборонній системі візантійського часу.

Зовні античні оборонні стіни Херсонеса були укріплені напівкруглими вежами, які розташовувалися на відстані польоту стріли. Найкрупнішою з херсонеських веж була вежа Зенона, побудована на межі III/II ст. до н. е. для прикриття південного флангу цитаделі й порту Херсонеса. Спочатку її діаметр складав 8 м, у IX-X ст. вона досягла в діаметрі 23 м.

У перших роках н. е. південно-східна лінія оборони Херсонеса була додатково посилена передовою стіною – протейхизмою. Утворений між двома стінами простір – перибол – був «кам'яною пасткою» для тих, хто до неї потрапляв під час облоги міста. До того ж, передова стіна не давала можливості стіновалковим знаряддям порушити головні оборонні споруди.

Для забезпечення міцності оборонних стін у римський та візантійський часи їх будували з використанням вапнякового розчину з домішкою товченої кераміки. У візантійський період стіни додатково були укріплені із зовнішнього боку прямокутними вежами.

Цей комплекс пам'яток цікавий з точки зору вивчення процесів тяглості та динаміки змін у фортифікаційних традиціях між римським і візантійським часами.

Між груднем 2023 і липнем 2024 рр. були проведені незаконні розкопки з повним демонтажем відкритих об'єктів культурної спадщини. Факт пошкодження культурного шару підтверджується результатами ретроспективного, картографічного та геоінформаційного аналізів. Довжина траншеї, незаконно розкопаної у 2023-2024 рр. на території цього об'єкта, становить 57 м, загальна площа пошкоджень - не менше 114 м².

Ретроспективний та картографічний аналіз: зазначену ділянку в період 1890-1892 рр. та в 1896 р. досліджував К. К. Косцюшко-Валюженич, засновник та перший директор Херсонеського музею в місті Севастополі. Плани археологічних робіт 1900 р, супутникові знімки і фотографії літа 2024 р. демонструють, що руйнувань зазнали куртина 14, вежа 13 і протейхизма перед ними, вулиця і забудова кварталів, прилеглих до брами.

Театр, Храм з Ковчегом та Античний зал Херсонеського заповідника до окупації Крима в 2014 р.

Район Південної брами Херсонеса Таврійського. Незаконні розкопки з метою звільнити ділянку для прокладки інженерних комунікацій до будівель, переданих Монастирю. Літо 2024 р.

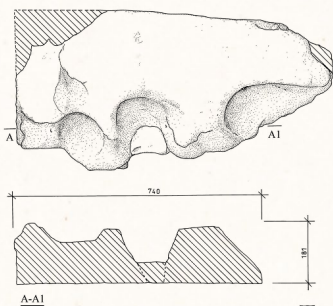
Траншея 2024 року для прокладки інженерних комунікацій (червоний), межі кварталів (жовті і червоні лінії) і археологічні плани за результатами розкопок межі 19-20 ст.

ОБ'ЄКТ 2. АГОРА І КВАРТАЛ 45 З РАННЬОХРИСТИЯНСЬКОЮ БАЗИЛІКОЮ № 17

Агора Херсонеса розташовувалася на місці кварталу 45 і займала площу 65,3х130,7 м. Найближчим аналогом пам'ятки є Агора в Прієні¹⁰ (Республіка Туреччина).

Агора Херсонеса з початку III ст. до н. е. до кінця IV ст. н. е. являла собою відкриту вимощену каменем прямокутну площу всередині кварталу. По периметру кварталу розташовувалися приміщення, від яких збереглися кам'яні кладки у фундаментах середньовічних будівель.

У 2010-2013 рр. в рамках українсько-польського дослідницького проєкту у кварталі 45 було виявлено два фрагменти вапнякових *mensa ponderaria* (пристрій для контролю над мірами обсягу рідких продуктів, що продаються).

Mensa ponderaria із розкопок 45 кварталу

Між 395 р. і другою половиною V ст. в південно-східній частині кварталу було збудовано базиліку № 17 розміром 25,81 на 19,60 м. Апсида мала п'ятигранну форму зовні та напівкруглу всередині. У 2010-2013 рр. також було відкрито дві каплиці та міську садибу, які, ймовірно, виконували функцію *ptochotrophium*¹¹. Базиліка № 17 функціонувала до початку XV ст., є одним із небагатьох матеріальних свідчень існування міського життя в Херсонесі в цей період. Базиліку було відкрито у 1827 році, а розкопки проводила у 2010-2013 роках українсько-польська дослідницька група.

Між груднем 2023 і липнем 2024 рр. були проведені незаконні розкопки із демонтажем відкритих об'єктів. Факт пошкодження культурного шару підтверджується результатами ретроспективного, картографічного та геоінформаційного аналізів.

Ретроспективний та картографічний аналіз: обстеження пам'ятки проводили К. Крузо у 1827 р., К. К. Костюшко-Валушинський, засновник і перший директор Херсонеського музею в Севастополі, у 1900 р., О. Кленіна (Національний заповідник «Херсонес Таврійський», Україна), А. Б. Бернацький (Познанський університет ім. Адама Міцкевича, Польща) у 2010-2013 роках. Довжина траншеї, незаконно розкопаної у 2023-2024 рр. на території згадуваного об'єкта, складає 69 м, загальна площа пошкоджень – не менше 138 м². Плани археологічних робіт 1900 р., супутникові знімки (2024 р.), фотографії (2024 р.) демонструють, що руйнувань зазнали об'єкти середньовічного, римського та елліністичного часу.

45 квартал. Земляні будівельні роботи для прокладки інженерних комунікацій до будівель, переданих Монастирю. 2024 р.

45 квартал і Агора

2024.07

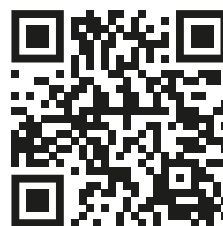
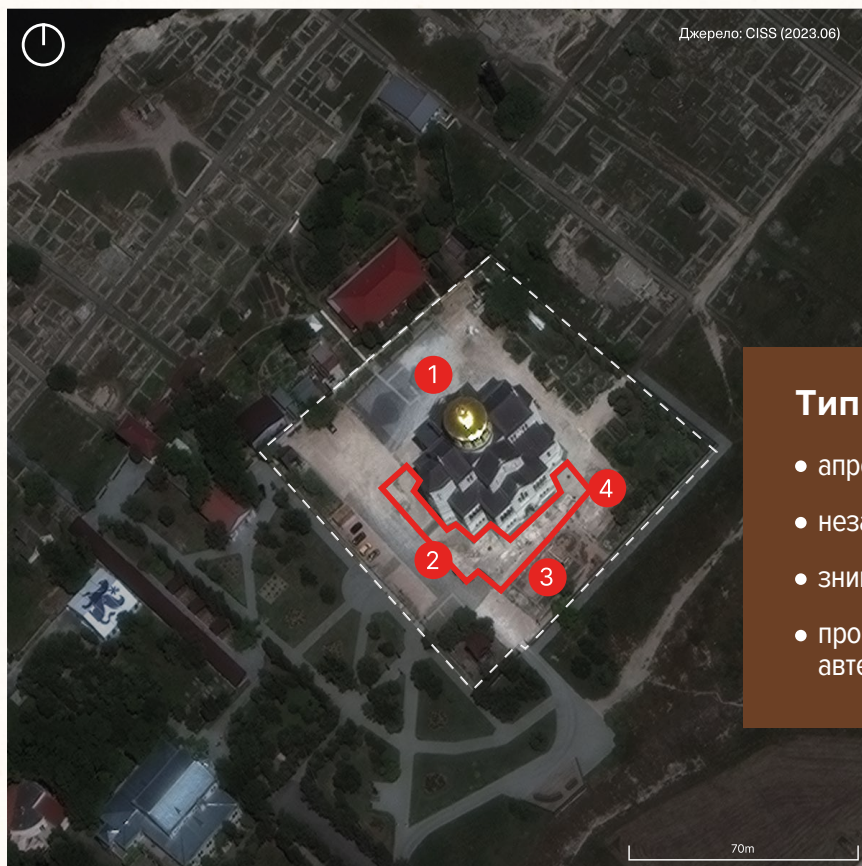
✕ ЛОКАЦІЯ 3. КВАРТАЛИ 7, 11, 11-А В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЧАСТИНІ МІСТА

Об'єкт 1. Квартал 7 з візантійськими термами та водозбірною цистерною-тюрмою IX-XI ст. з комплексом графіті на стінах.

Об'єкт 2. Храм № 26.

Об'єкт 3. Храм VI ст. (Базиліка на “агорі”, Храм № 28).

Об'єкт 4. Хрестово-купольний храм (Храм № 29).

Детальну модель
дивитись тут

Тип порушення:

- апропріація нерухомих і рухомих об'єктів культурної спадщини,
- незаконні археологічні розкопки,
- знищення нерухомих об'єктів культурної спадщини,
- проведення земляних робіт, що призвело до втрати автентичності об'єкта.

ОБ'ЄКТ 1. КВАРТАЛ 7 З ВІЗАНТІЙСЬКИМИ ТЕРМАМИ ТА ВОДОЗБІРНОЮ ЦИСТЕРНОЮ- ТЮРМОЮ IX-XI СТ. З КОМПЛЕКСОМ ГРАФІТІ НА СТІНАХ

Північно-західну частину кварталу 7 займав великий міський маєток середньовічного часу. Центральним його об'єктом була водозбірна цистерна об'ємом 85.30-86.00 м³. Унікальний археологічний об'єкт було виявлено під час розкопок, що проводилися в рамках українсько-польського дослідницького проєкту «Топографія та архітектура Херсонеса Таврійського» під керівництвом С. Рижова (Національний заповідник «Херсонес Таврійський», Україна) та А.Б. Бернацького (Познанський університет ім. Адама Міцкевича, Польща) у 2002 р. Можливо, до комплексу також входили відкриті 1861 р. терми. Цистерна була споруджена в другій половині IX ст., а в першій половині XI ст. перетворюється на в'язницю і функціонує в такому статусі до другої половини XI ст. Під час використання резервуара як тюрми в'язні створювали унікальні графіті на стінах колишньої цистерни, яка наразі засипана ґрунтом і є недоступною.

Графіті Вершника на стіні Цистерни-в'язниці.
Перша половина XI ст.

ОБ'ЄКТ 2. ХРАМ № 26

Відкрито в 1861 р. і досліджено у зв'язку з будівництвом Володимирського собору в 1891-1892, 1896 рр. Храм є невеликою базилікою з трьома нефами і півкруглою апсидою. Хронологія та інша характеристика храму незрозуміла через пошкодження пам'ятки внаслідок діяльності монастиря у 2-й половині XIX ст.

ОБ'ЄКТ 3. ХРАМ VI СТ. (БАЗИЛІКА НА “АГОРІ”, ХРАМ № 28)

Відкрито в 1861 р. і досліджено у зв'язку з будівництвом Володимирського собору в 1891-1893, 1896 рр. Об'єкт є базилікою з однією центральною апсидою. Побудована, як і більшість подібних храмів, у VI ст., зруйнована в XIV ст. Апсида від початку мала напівкруглу форму, зведена в техніці *opus mixtum* (перемежування шарів кладки цегли і тесаного каменю). На пізньому етапі апсиду перероблено на п'ятигранну – характерну рису будівельної моди в Криму з середини XIII ст. Конху апсиди оздоблено мозаїкою з позолотою. Центральний неф церкви було фланковано мармуровими колонами (зараз частково встановлені на свої місця). На початку 2000-х базиліку не повністю реставрували. Колони базиліки відновлено методом анастилозу¹².

Цистерна-в'язниця в кварталі 7. 2002 р.

Графіті Тризуба на стіні Цистерни-в'язниці. Перша половина XI ст.

ОБ'ЄКТ 4. ХРЕСТОВО-КУПОЛЬНИЙ ХРАМ (ХРАМ № 29).

Відкрито в 1861 р. і досліджено у зв'язку з будівництвом Володимирського собору в 1891-1892, 1896 рр. Датується церква від IX-X до середини (2-ї половини?) XIV ст. Церква має майже квадратну форму, всередині – хрестоподібна апсида півкруглої форми. Усередині храму є чотири стовпи, це вказує на те, що церква мала купол. Під час першого відкриття і дослідження храм мав оздоблення стін з гарно обробленого каміння, яке ще на початку XX ст. було вкрадено на будівельний матеріал. Вхід з Головної вулиці Херсонеса оформлено портиком з колонами.

На території кварталу 7 у 2024 році були здійснені несанкціоновані земляні роботи з метою прокладання інженерних комунікацій. Пошкодження культурного шару й археологічних об'єктів підтверджуються результатами ретроспективного, картографічного та геоінформаційного аналізів.

Загальна площа пошкоджень становить щонайменше 77 м². Плани і фотографії археологічних робіт, за результатами досліджень польсько-української археологічної експедиції під керівництвом С. Рижова та А. Б. Бернацького (2002 р.), підтверджують пошкодження кладки стін середньовічного маєтку.

*Хрестово-купольний храм №29.
Незаконні розкопки. 2020 р.*

Храм № 26. Незаконні розкопки. 2023 р.

На території храмів № 26, 28 та № 29 у 2020, 2022-2023 р. на площі щонайменше 57 м² проведено незаконні археологічні розкопки з пошкодженням відкритих об'єктів культурної спадщини. Факт пошкодження культурного шару підтверджується методами об'єктивного контролю через супутниковий знімок та оприлюднені результати досліджень¹². На основі цих даних, а також опублікованих результатів досліджень, зокрема й К. К. Косцюшко-Валюженича в 1902-1903 рр., встановлено, що руйнувань зазнали базиліки № 28 і 29 (в т. ч. кістниця), храм № 26, середньовічна забудова. Слід підкреслити унікальність та історичну цінність окремих втрачених об'єктів, що належали до пізнього періоду існування Херсонеса в XIV столітті.

Аналіз різноаспектної діяльності на території Херсонеського городища, зокрема проведення будівельних робіт та незаконних археологічних розкопок у 2022–2024 рр., підтверджує фактичне функціонування монастиря на території пам'ятки Херсонес Таврійський. Уже на вересень 2024 року зафіксовано руйнування культурного шару та археологічних об'єктів на площі понад 500 м².

Пристаосування території античного та середньовічного міста під потреби функціонування монастиря відбувається за рахунок знищення цінних архітектурних та археологічних пам'яток городища, які становлять невід'ємну частину охоронного статусу пам'ятки й формують її універсальну культурну цінність як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Окрім того, можна констатувати зміну історичного наративу пам'ятки, зменшення експозиційних площ, присвячених античному періоду історії Херсонеса Таврійського. Враховуючи значний простір, на який поширюється діяльність монастиря, така ситуація створює потенційну загрозу цілісності об'єкта та збереженню історичного ландшафту давнього міста.

ПОСИЛАННЯ

- 1 На його території відомі різноманітні похоронні об'єкти: прості ґрунтові могили, ґрунтові могили з кам'яними плитами або з кам'яним обкладенням, alla sarusina (могили з черепиці або з обкладкою з черепиці), склепи, гробниці з кам'яних плит, ступінчасті могили з урнами, колумбарії, мавзолеї, кремації та кремаційні майданчики. Поховальні пам'ятки та комплекси мали своє планування, сформоване вздовж мережі доріг, що вели від міських воріт. Подібна організація простору Некрополя є традиційною для еллінського світу. Найближчі аналогії їй можна знайти на території античних міст Греції та Малої Азії (приміром, Афіни та Ассос). Вивчення Некрополя було розпочато 1845 р. Наймасштабніші розкопки здійснив у 1888-1907 рр. творець і перший директор музею К. К. Косцюшко-Валюжинич. З найбільш повних досліджень щодо Некрополя Херсонеса необхідно відзначити такі роботи О. Ю. Кленіна «Херсонес в епоху принципату», Є. Я. Туровський, А. А. Філіпенко «Херсонеські склепи з мальовничим розписом».
- 2 Соловйова Н. Ф., Виноградов Ю. А., Миц В. Л., Соловйов С. Л., Вахонеев В. В. Короткі підсумки археологічних розкопок Південного передмістя Херсонеса // Бюлетень Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук: (охоронна археологія). № 15 / наук. ред. Н. Ф. Соловйова, С. Л. Соловйов. СПб.: ИИМК РАН, 2024. С. 17.
- 3 <https://sevastopol.su/news/chast-hersonesa-tavricheskogo-v-sevastopole-stanet-zakrytoy>
- 4 Журнали Священного Синода від 12 березня 2024 року № № 35, 36, 37 <http://www.patriarchia.ru/db/print/6109912.html>
- 5 <https://sevastopol.su/news/chast-hersonesa-tavricheskogo-v-sevastopole-stanet-zakrytoy>
- 6 <https://sevastopol.su/news/chast-hersonesa-tavricheskogo-v-sevastopole-stanet-zakrytoy>
- 7 <https://sevastopol.su/news/chast-hersonesa-tavricheskogo-v-sevastopole-stanet-zakrytoy>
- 8 https://ciss.org.ua/ua/sk_page.html?object_code=542c515c269825830028ce24648ccb85#lg=1&slide=2
- 9 Ассос (Асс, дав.-гр. Ἀσσος) — стародавнє місто в Троаді в Малій Азії, на узбережжі Егейського моря
- 10 Прієна - іонійське місто на західному березі Карії, на місі Мікале, при гирлі річки Гесон (Γαίωον), за 10 км на північ від Меандра і за 16 км на схід від Егейського моря.
- 11 Ptochotrophium - це термін, який використовували у Візантійській імперії для позначення притулку або благодійної установи для бідних і хворих людей. Це були ранні аналоги сучасних лікарень, благодійних установ або будинків для людей похилого віку. Часто засновувалися при монастирях чи церквах, функціонували завдяки пожертвам від заможних громадян та імператорських грантів. Забезпечували бідних не лише їжею, а й житлом, а часом і медичною допомогою. Ptochotrophia були важливою частиною візантійської системи соціального забезпечення й часто поєднувалися з іншими установами, такими як nosocomium (лікарня) або orphanotrophium (притулок для сиріт).
- 12 метод реставрації, що полягає у встановленні на своє початкове місце справжніх блоків і деталей пам'ятки, переміщених внаслідок руйнувань або перебудов

Кримський інститут стратегічних досліджень» (КІСД) - громадська організація, заснована у 2014 році в Києві (Україна). Фокусується на дослідженнях стану захисту об'єктів культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях України та виявленні основних тенденцій розвитку подій у цій сфері через призму міжнародного гуманітарного права. Створює критичний, цілісний та заснований на фактах контент, що забезпечує право на правдиву, неупереджену й актуальну інформацію про корінні народи України в історичному, культурному, політичному вимірах, а також про порушення проти культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях.

Центр просторових технологій (CST) – мультидисциплінарна дослідницька організація, заснована в Києві у 2018 році. Команда використовує інноваційні підходи просторового аналізу та візуалізації для дослідження різноманітних тем, розробляючи методи, які синтезують та об'єднують дані в динамічні просторові моделі. Ці моделі функціонують як дослідницькі платформи, розкриваючи взаємозв'язки та контексти, які інакше могли б залишитися непоміченими. З 2022 року команда CST зосередилася на аналізі наслідків російського вторгнення в Україну, зокрема, на злочинах проти цивільного населення та знищення інфраструктури, а також злочинах проти культурної спадщини.

